

"De eindtijd is begonnen"

Het apocalyptische denken van René Girard

De eindtijd is al begonnen, zegt de 86-jarige Franse denker René Girard. Het geweld in de wereld is niet meer in te dammen – en dat komt door Jezus.

In de christelijke boekhandel zal hij niet liggen. De Franse wetenschapper René Girard, onsterfelijk lid van de prestigieuze Académie Française, leest de bijbel met een antropologische, wetenschappelijke bril, en zo schrijft hij ook.

Maar gek genoeg moeten de meeste wetenschappers al helemaal niets van hem hebben. De Fransman, die een zolder vol boeken heeft geschreven over letterkunde, antropologie en godsdienstwetenschappen, komt namelijk openlijk uit voor zijn ontdekking dat Jezus de Zoon van God is, en nog is opgestaan ook. Tot afschuw van de Franse elite trad hij toe tot de katholieke kerk.

"Volgens Girard heeft de moderne wetenschap het mis", zegt de Franse filosoof Benoît Chantre. Chantre is in Nederland op uitnodiging van de Girard Studiekring aan de VU, die zich bezighoudt met cultuur, godsdienst en geweld. Girard zelf is te oud om nog even op en neer te komen, maar Chantre is een waardige vervanger. Samen hebben ze een filosofisch boek geschreven over de dynamiek van geweld: *Battling to the End*. "De wereld denkt dat het sinds de Verlichting langzaam maar zeker beter wordt, maar dat is niet waar. Het geweld in de wereld is niet meer in te dammen."

Rivaliteit

Voordat we gaan spreken over de eindtijd, moeten we stilstaan bij de oorsprong van geweld: rivaliteit tussen mensen. Girard gelooft niet in de moderne mythe van de mens als autonoom, onafhankelijk wezen met eigen verlangens. De mens is ten diepste een grote na-aper die altijd wil hebben want een ander wil. Mensen willen altijd kopiëren en concurreren. Dat begint al bij het kleine kind dat uit dertig legosteentjes kan kiezen, maar precies het blokje van het andere kind wil.

Deze eigenschap ligt aan de basis van het geweld in de geschiedenis, heeft Girard in verschillende dikke pillen uitgelegd. Daarin analyseerde hij hoe oude samenlevingen met verboden en rituelen die rivaliteit wisten in te dammen. Oude religies waren ervoor om de orde te bewaren.

In onze gesecculariseerde wereld hebben we die orde niet meer. "Daardoor zijn we in de moderne tijd in een grote crisis beland", zegt Chantre. "Iedereen spiegelt zich aan iedereen." Zolang een samenleving nog vaste patronen heeft, kun je elkaar nog bewonderen zonder dat de ander een rivaal wordt. Nu, in een tijd van globalisering en gelijkheid, wordt het steeds makkelijker om te begeren wat van iemand anders is. "Daardoor groeit onderhuids de jaloezie en de wrok." Wrok heeft altijd een uitlaatklep nodig. Het barst een keer uit.

Zondebok

Samenlevingen hadden vroeger een uitlaatklep voor geweld. Dat was meestal een mens, die de schuld van alle ellende kreeg en uiteindelijk door de hele gemeenschap werd gelyncht, waardoor de lucht opklaarde en de gemeenschap weer samen verder kon. Dit is het 'zondebokmechanisme' waar Girard bekend mee is geworden.

Door mythes, rites en taboes te analyseren ontdekte Girard in alle oude religies flarden van herinneringen aan dit mechanisme. Iedere beschaving blijkt te zijn begonnen met een moord, maar wel een moord die vrede bracht. Dat is de reden dat in alle religies de uitgestoten slechterik tegelijk ook werd vereerd als godheid, die steeds gunstig moest worden gestemd. Alle religies kennen offerrituelen om de herinnering aan dit geweld levend te houden. Alle, ontdekte Girard.

Totdat hij de bijbel ging lezen. "De bijbel strookte niet met zijn theorie", zegt Chantre. "Daarin neemt God namelijk zelf de plaats in van de zondebok, door zich als Jezus te laten lynchen. Wat zijn volgelingen naderhand vertellen is ongehoord: deze zondebok was *onschuldig*! Dit is een ondermijning van het mechanisme zoals dat al eeuwen functioneerde, want als God de plaats van de zondebok kiest – en als een groepje mensen dat ook nog gaat geloven – gaat hét samenbindende effect verloren." Dan kun je het kwaad niet meer buiten je gemeenschap plaatsen.

Met andere woorden: wat Girard ontdekte, het gewelddadige fundament van onze beschaving, onze trucs om met een beetje geweld het grote geweld te voorkomen, dat is niet ontmaskerd door de seculiere denkers tijdens de Verlichting, maar door Jezus Christus. Dat kan geen menselijk inzicht zijn, vond Girard, want in geen enkele andere cultuur namen mensen het op voor de zondebok. Dit moest wel van God komen. "Girard zegt dat hij achter zijn bureau tot geloof is gekomen."

De straf van God?

Sinds de tweede helft van de Middeleeuwen leert de kerk dat Jezus stierf om de straf van God op zich te nemen. Maar volgens Girard klopt dat niet. "*Juist* niet. Het unieke van Jezus, vergeleken bij andere goden, is juist dat Hij in zijn leven en sterven liet zien dat geweld absurd is. Hij kwam verkondigen dat het koninkrijk van God vrij te krijgen is, zonder geweld. Hij zei niet dat we hem moeten *imiteren*, waarbij altijd rivaliteit op de loer ligt, maar *navolgen* in het lijden – en vervolgens ging Hij zelf voor ons uit de weg."

God kwam op aarde om de straf van *mensen* te ondergaan, niet andersom. "Jezus was het zoenoffer", zegt Chantre, "maar wel een offer om de plaats van alle andere offers in te nemen. Daarom was Hij een schandaal voor de joden, die het offer in de tempeldienst centraal stelden. Overigens staat ook al in het Oude Testament dat God geen offers wilde, in tegenstelling tot wat

andere godsdiensten beweren. Offers zijn niet onschuldig, ze komen voort uit mensenoffers, blijkt uit antropologisch onderzoek. God wil geen offers, maar barmhartigheid."

Wat moeten we dan met al die teksten die wel spreken over de wraak van God? "Die zijn geschreven in een mythische context", zegt Chantre. Dit is een lastig punt voor christenen. Is dit een makkelijke manier van Girard om weg te strepen wat niet in zijn straatje past, of is het een wijs inzicht van een antropoloog die de mythische context zo goed kent? Wat wij er ook van vinden, Girard gelooft in elk geval dat het Oude Testament een mix is van een mythische manier van denken en openbaring van God. Chantre: "Gods openbaring sippelt er steeds meer doorheen, het begint al bij Kaïn en Abel, waarbij God – heel uniek – de kant van het slachtoffer kiest. Maar het gaat door, tot in de Psalmen en de profetie van de lijdende knecht."

Satan vrijgelaten

Als God geen straffende God is, wie oordeelt er dan nog? "Dat doet de wereld zelf. Jezus zei niet voor niets: 'Ik kom geen vrede brengen, maar het zwaard.' Volgens Paulus heeft Jezus de machten tentoongesteld aan het kruis. Jezus heeft de mensheid beroofd van haar uitlaatklep. En daarmee is het systeem in paniek gebracht. Mensen worden gewelddadiger, omdat de waarheid er aankomt. Ze willen het alleen niet zien. Ze willen ook niet doen wat Jezus zegt, namelijk: je vijanden liefhebben en stoppen met rivaliteit. Daarmee is dus, zoals de Bijbel dat zegt, Satan vrijgelaten op aarde."

Satan is in deze visie geen zwart monster met een brandende riek. Satan is het steeds verder escalerend geweld, het geweld dat niet meer opbouwend werkt en orde scheidt, maar machteloos is geworden en dus alleen nog maar zichzelf kan voortbrengen. "Sinds Jezus is de ordenende kracht van geweld ondermijnd. Dat is pas in de loop van de tijd zichtbaar geworden. De laatste eeuwen zijn conflicten tussen staten veranderd in haat tussen volken. Zelfs een instituut als 'oorlog' tussen twee staten is gedesintegreerd. Kijk naar de oorlog tegen terrorisme." In hun boek *Battling to the End* laten Chantre en Girard al zien dat in de tijd van Napoleon de afgebakende oorlogen begonnen te veranderen in totale vernietigingslagen.

Sinds Jezus heeft de mensheid oog gekregen voor het gelijk van het slachtoffer. "Voorheen werden slachtoffers gezien als zondig, maar sinds Jezus die mythe doorprikte, is er medelijden gekomen. Het gevolg is echter dat mensen tegen elkaar opbieden wie het grootste slachtoffer is. Steeds meer mensen voelen zich tekortgedaan, of het nu gaat om moslimterroristen of om moslimhaters. Beide groepen gaan steeds meer op elkaar lijken. Doordat we allemaal rivalen van elkaar zijn geworden, verspreidt geweld zich heel snel. Het is besmettelijk."

Was vroeger alles zo anders? "Toen was er in elk geval geen techniek om in drie jaar tijd zes miljoen joden te vermoorden. Of om met één bom een hele stad te vernietigen. Geweld is nu onbegrensd geworden, zonder dat het vrede sticht."

De christelijke traditie benadrukt vaak niet alleen datgene wat Jezus heeft ontmanteld, maar vooral wat we op basis van zijn principes hebben opgebouwd. Girard is daar niet zo van onder

de indruk. "De evangeliën zeggen dat de wetteloosheid zal toenemen. Het christendom is het enige geloof dat zijn eigen falen heeft voorspeld! "

Apocalyptisch

Chantre is persoonlijk wel wat optimistischer over de capaciteiten van de mens dan Girard. "Dat kun je in de dialogen in ons boek wel lezen. Maar Girard is niet pessimistisch. Hij is *apocalyptisch*, hij wil de waarheid openbaren. Auschwitz en Hiroshima hebben laten zien dat geweld niet meer in te dammen is met de rede. Niet in de vorm van religie, niet in de vorm van het leger. Het kan alleen maar escaleren. Dat betekent dat we in de eindtijd leven."

Het slechte nieuws is ook meteen het goede nieuws. "Naarmate het geweld zichtbaarder wordt, komt God dichterbij, zoals de theoloog Jürgen Moltmann dat noemt. Niet van buitenaf, zoals de christelijke traditie vaak ziet, maar van binnenuit." Hoe dat zal gebeuren, dat is een mysterie, en zowel Girard als Chantre zeggen er weinig over. "Maar Paulus schrijft dat de opstanding van Christus al de overwinning was op de machten en overheden." Chantre buigt zich bewonderend voorover: "Hij was niet eens antropoloog, maar zegt hij het niet fantastisch mooi? Uiteindelijk zullen de machten instorten, maar... het is beter als het nog even duurt."

Vrolijk is anders. Maar daar is het Girard niet om te doen. De Fransman wil alleen maar de illusie doorprikken dat we met elkaar de wereld kunnen verbeteren, want dat gebeurt altijd door de schuld op een ander te schuiven, een zondebok, een fout idee, een president of een terrorist. En dat moeten we in onze oren knopen, of we het nu wel of niet eens zijn met zijn bijbelvisie.

Kunnen we dan helemaal niets doen, wanneer de wereld wegzakt in steeds meer geweld? "Jawel", zegt Chantre. "Zie af van elke vorm van rivaliteit. Bewondering is goed, maar imitatie leidt tot haat. De hele wereld wil dat we onszelf met anderen vergelijken. Blijf weigeren."

KADER

René Girard

Girard (geb. 1923) is emeritus hoogleraar aan de Stanford University (Californië). Hij is geboren in Frankrijk, maar woont sinds 1947 in de VS. Er is in Nederland een studiekering over René Girard, zie www.girard.nl.

Onder meer de volgende van zijn boeken zijn in het Nederlands vertaald:

- *De romantische leugen en de romaneske waarheid* (oorspr. 1961)
- *God en geweld. Over de oorsprong van mens en cultuur* (oorspr. 1972)
- *Wat vanaf het begin der tijden verborgen was...*(oorspr. 1978)
- *Ik zie Satan vallen als een bliksem* (oorspr. 1999)

Een van zijn laatste boeken is *Battling to the End. Conversations with Benoît Chantre* (oorspr. 2007).